

ՊԼՈՎԴԻՎԻ ՀԱՅ ՆՈՐ ԳԱՂՈՒԹԻ ԾԱԳՈՒՄԸ¹

Հայ ժողովուրդը երկար դարեր իր հայրենի հողին կառչած-մնացած է հակառակ դրույն հալածանքներու և քաղաքական խոշոր վերիվայրումներու:

989 թվականին, ռուսերը քրիստոնեությունը ընդունելէ հետո, Կիևյան Ռուսաստանի և Բյուզանդիոնի միջև հաստատվեցան բարեկամական հարաբերություններ: Իշխան Վլատիմիր հաճախ ռազմական օգնության կ'իջարկէր Բյուզանդիոնին: Այդ նույն շրջանին հայերը սերտ կապեր ունեին Բյուզանդիոնի հետ² և բալական խոշոր դեր կը խաղային անոր քաղաքական և մշակութային կյանքին մեջ:

Բյուզանդական բանակներու մեջ հայկական զինվորական գումարեր քիչ չէին թվով: Այսպիսի պայմաններու մեջ հայեր և ռուսեր բյուզանդական բանակներու մեջ հաճախ համատեղ կռիվներ կ'ողնէին Փոքր Ասիո, Սիցիլիայի, Կրետեի և ուրիշ դրացի երկիրներու մեջ:

Ռուսերը հնագույն ժամանակներէ ի վեր բարձր գնահատած են հայոց ռազմական արվեստը: Կիևյան իշխանները արտաքին հարձակողական ուժերու դեմ իրենց երկրին սպառնացող վտանգի դեպքերուն, հաճախ կռիվներէն հայերու ռազմական օժանդակությամբ:

Այդ մասին հայ պատմաբան Հ. Բուշներ-

յան կգրէ թէ ռուս իշխանները հայերը առաջին անգամ Կիև կհրավիրեն 1009 թվականին, Բորիսլավ Խրոխտի դեմ մղվող պատերազմին իրենց օգնության համար³:

IX դարու 60-ական թվականներուն Վոլգայի և Դնեպրի միջև ընկած հողամասի վրա ամրացած պոլովցի ցեղախումբեր, հաճախ կհարձակէին Կիևի իշխանին պատկանող երկիրներու վրա: Նորահայտ գրավոր աղբյուրներու համաձայն, Կիևյան իշխանները պոլովցիներու դեմ պայքարելու համար օգնության կհրավիրեն ճակ հայեր: Այդպիսի հրավեր տեղի ունեցած է 1062 թվականին, շուրջ 910 տարիներ առաջ իշխան Իզյասլավ Յարոսլավիչի կողմէ⁴:

Նույն իշխանը հայերու խոստացած է, որ երեք տարի ծառայելէ հետո իր բանակին մեջ, իրավունք կունենան մշտական բնակություն հաստատել Կիևի և կամ շրջակա հողերու վրա⁵:

Այդ պայմանով մի քանի հազար հայեր, հատկապես Ղրիմի Անիի գաղթականներէն, կմեկնին Կիև և կմասնակցին պոլովցիներու դեմ մղված պատերազմներուն: Հայ զորականներու անձնվեր ու քաջարի պայքարը կգնահատվի ռուսերու կողմէ և անոնցմէ շատեր ըստ պայմանագրության մշտական բնակություն կհաստատեն հոն:

Այստեղ Կիևէն շուրջ 240 կմ դեպի հարավ-արևմուտք, Դնեստր գետի աջ կողմը

¹ Լրացավ 300 տարիներ ադ թվականէն երբ անդժվեց Պլովդիվի (Բուլղարիո) նոր հայ գաղութը: Հարմար կնկատենք ի հիշատակություն համառոտակի ծանոթացնել «Էջմիածին» համդեսի հարգելի ընթերցողները բուլղարահայ պատմության հետ առնչություն ունեցող այս դեպքին:

² Պրոֆ. Լևչենկո, Բյուզանդիայի պատմությունը:

³ Զ. Գրիգորյան, Հայ և ռուս ժողովուրդներու դարավոր բարեկամությունը:

⁴ «Колонизация армян юго-западной России», Каменец-Подольск, 1903 г.

⁵ Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-բեգ, Հին Ռուսիան և հայերը:

գտնվող Սմոնիչ գետի եզերքը կհաստատվին ու կշեմեցնեն Կամենեց, ինչպես նաև շրջակա Լուկ, Վլաստիսիր և այլ քաղաքներ: Ավելի ուշ 13-րդ դարում Կամենեցի շուրջ կհիմնվին նաև Հայկական Արմյանեցի և Արմյանսկի գուտ հայաքանակ գյուղերը:

XVI դարում Կամենեցի հայ ընտանիքներում թիվը կհասնի շուրջ 1200-ի⁶: Քաղաքին մեջ կկառուցվին հայկական թաղամասեր ու փողոցներ, հայկական ազգային ոճով բնակելի շենքեր, աղոթավայրեր և ամրություններ: Մինչև այսօր ալ Կամենեց-Պոթյուններ: Մինչև նախորդ ալ Կամենեց-Պոթյունսկի մեջ կմնան հայկական տաճարի մը մնացորդները, ինչպես նաև Հայկական փողոց⁷:

Այստեղ հաստատվող հայերը կստանան մեծ առանձնաշնորհումներ և արտոնություններ, ինչպես նաև ճեքքին ինքնավարություն և դատարաններ: Դարեր կտևեն հոս հայոց ազատ և բարգավաճած կյանքը, նույնիսկ երբ այդ երկրամասը կանցնի Լեհաստանի տիրապետության տակ: Սակայն շուտով կսկսին լեհ-թրքական պատերազմները: Առաջին անգամ 1620 թվականին սուլթան Օսման 2-րդի բանակները կաշաքեն Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքը, բայց շուտով ետ կսղվին:

Սուլթան Մեհմետ 1648—1687 թթ. Լեհաստանի դեմ բռնուկ պայքար կնղեն և առաջին առթիվ կգրավեն Կամենեցը, որո հայ, որու և լեհ ազգաբնակչությունը ոչ միայն կկեղծվին, այլ անոնց աղոթատեղիներն ունանք կվերածվին մզկիթներու: Մյուս կողման լեհական կաթոլիկ կղերը ամեն գնով կհաղթեն տեղացի հայերը անապատման կապել հոռոմեադավան եկեղեցուն և ընդունիլ տալ կաթոլիկությունը: Առաջին անգամ լատինական ծեսով պատարագ կկատարվի 1663-ին Կամենեցի հայկական եկեղեցիներին միույն մեջ: Ժողովուրդը ամուր փարած իր ազգային ավանդություններուն կփախչի մոտակա Արմյանե և Արմյանսկի գյուղերը:

Սուլթան Մեհմետ կորոշեն գաղթեցնել տեղացի հայերը Փոքր Ասիո պատերազմներն ամայացած հայկական գավառները⁸:

Կամենեց-Պոդոլսկի հայ երևելիներեն ունանք, որոնք հավատարիմ մնացած էին Էջմիածնի, կորոշեն գաղթել դեպի Տանկաստան: Հիշատակարան մը որ մինչև մո-

տերս կմնար Պոլիդիի հայկական եկեղեցիի արխիվներու մեջ կնկարագրեն հայոց վերագաղթը դեպի Թուրքիա⁹: Անձանոթ կմնան անշուշտ պատճառները, որոնք թելադրած են հայերուն անմիջապես ընդունել սուլթանի հրամանը և ուզել վերաբնակիլ Տանկաստանի մեջ: Նույնպես անձանոթ կմնա գաղթողներու թիվը: Երեք մարդերու մեջ տեղափոխված անոնք կնախարկեն Սև ծովու վրա, ճամփա ելլելով Դնեստրի գետաբերանով դեպի հարավ: Ուժգին փոթորիկներու բռնված այդ փոքր մարդերն մին կհասնի Վառնայի մոտ Կալաթա կոչված վայրը, երկրորդը կմոտենա Սոգուպոլի, իսկ երրորդը հողմավար կքշվի դեպի Սև ծովու թրքական ափերը, որ կբայքայի իրեն հետ ծովամույն ընելով Կամենեցի 97 հայեր: Անկասկած Կամենեցի հայերեն ունանք օսմանյան բանակի հետ Ադրիանապոլիս կուգան ու հոն կհաստատվին: Մնացյալ երկու մարդերու ճամփորդները բելգրադցի ճշմանավոր հայազգի Ապրո Չելեքիի միջնորդությամբ և շնորհիվ սուլթանին Իրադեին կհաստատվին Պոլիդի (Փ. Պոլիս):

Կամենեցի հայերու Պոլիդի հաստատումը չափազանց հուզիչ և տխուր կըլլա: Ծուտով Պոլիդիի մեջ համաճարակ մը կուգա գաղթականներուն մեջ մոր ալերներ գործել:

Հայերը կթողուն Կամենեց 1673-ին, իսկ վերջնականապես կհաստատվին Պոլիդի 1675-ին, երբ կստանան նաև իրենց աշտու աղոթատեղին:

Անկասկած բավական մեծ թվով հայեր մնացած պիտի ըլլային Կամենեց-Պոդոլսկի մեջ և շրջակա գյուղերը¹⁰:

Վերջերս հրատարակված կարևոր փաստաթուղթերու համաձայն 50 տարի հետո մեծ թվով կամենեցցի հայեր Մինաս վարդապետի ղեկավարությամբ, կրկին կփորձեն թողուլ Կամենեցը և վերադառնալ Կովկաս և կամ Թրքահայաստան: Այժմ Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքը, որու մասին անկասկած կհետաքրքրվին հարգելի ընթերցողները, կգտնվի Ուկրաինական Սովետական

⁶ Լ. Խաչիկյան, Հայկական գաղթավայրեր Ուկրաինայում XVI—XVIII դարերում:

⁷ Վ. Պելան, Путешествие в юность, „Огонёк“, 1963, III.

⁸ Ս. Վ. Հովհաննյան, Հայ-թուրքական պատմական կապերը և բուդապեշտ գաղթությունը XIX դարի երկրորդ կեսին, Երևան, 1968, էջ 43—44:

⁹ Սույն հիշատակարանի մասին առաջին անգամ կհիշվի Պոլիդիի «Գրասիրաց» ընթերցարանի 80-ամյա հոբելյանին առթիվ 1918-ին հրատարակված գրքուկին մեջ, ինչպես նաև 1929-ին Երվանդ Եպիսկ. Փետրահայանի «Վ. Պոլսոյ հայ գաղթի ծագում» երկին մեջ:

¹⁰ Վ. Ոսկանյան և Վ. Մարտիրոսյան, Նոր փաստաթուղթեր հայ ազատագրական պայքարին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», թիվ 4, 1962, Երևան:

Սոցիալիստական Հանրապետության սահմաններում մեջ, ունենալով շուրջ 30 հազար բնակիչներ, որոնցմե շատեր շառավիղներն են ժամանակի շեն հայկական գաղութին:

Քաղաքի մեջ կան բազմաթիվ դպրոցներ, անտարարվեստական ձեռնարկություններ, թատրոն և պատմական թանգարան մը: Պահպանված է նաև 15-րդ դարում շինված Կամենեցի բերդը:

Ահա այսպես կսկսի հայկական և որ գաղութի կյանքը Պլովդիվի մեջ, որը 3 դարու շրջան մը կբոլորե և որու ընթացքին մեծ թվով հայեր եկան հոս օսմանյան պետության զանազան գավառներէ 1896, 1905, 1913, 1918, 1922-ին և այլ ժամանակներու ընթացքին ստեղծելու համար այսօրվա շուրջ 6000-ոց հայկական գաղութը:

Նպատակ չենք ունեցած երբեք ամբողջական պատմությունը ընել մեր գաղութին, որը ոչ միայն 300 տարվան այլ նույնիսկ ավելի քան 1400 տարվան հնություն մը ու-

նի¹¹, եթե նկատի առնենք, որ հին թրակիական, բյուզանդական և լատինական շրջաններեն պալոլիկյան, թոնդրակեցի, մանիքեական հայ աղանդավորներ բնակեցան հոս, ինչպես նաև հայկական բազմաթիվ գիւղորական միավորումներ, որոնք կղըրկվեին Բյուզանդիոնի կողմէ երկրի այս կողմերը, պաշտպանելու համար սահմանը օտար նվաճողներէ:

Փափաքելի է մոտիկ ապագայի մեջ տեսնել բուլղարահայ գաղութի պատմության հրատարակությունը, որը անկասկած գիտականորեն հագեցված ամբողջական պատկերը պիտի տա մեր գաղութի անցյալին:

Պլովդիվ

¹¹ Հ. Դյակոնով, Խեթեր, փոյուգիացիներ և հայեր, «Տեղեկ. Հայկական ՍՍՀ ԳԱ-ի», 1956: Լեչենկո, Բյուզանդիայի պատմությունը: Նաև Д. Дерев, Характ эристика на тракийски язык, 1951.

